

TE HUI TUAWHĀ A NGĀ TĀNGATA WHENUA PUTA NOA I TE AO I TŪ KI ALBUQUERQUE, NEW MEXICO MAI I TE 16-21 PIPIRI 1996.

Nō te tangata whenua o Amerika, arā, ngā Inia tae atu ki ō tātou whanaunga o Hawai'i - te reo tāwhiri kia rauika atu ngā tāngata whenua o te ao ki te tāone o Albuquerque, rohe o New Mexico, whenua o Amerika atu i te 16 o Pipiri ki te 21 o Pipiri ki reira whiriwhiri ai i ngā take e pā ana ki a tātou katoa. Ko te tira Māori i tautoko i te reo karanga o te wā ko tōna 150-180 nei, ā, haere katoa atu i te taha o tō tātou Arikiniui, o Te Ata-i-rangi-kaahu, te kairangi o Te Kōhanga Reo. I tōna taha anō tōna hoa rangatira a Whatumoana Paki.

Nō te Rātapu, te 16 o Pipiri, ngā whakatau ki te hunga whakaeke, ā, nā Pihopa Kīngi, kaumātua o Te Arawa, ngā mihi a te tira Māori i whāriki ki te aroaro o te tangata whenua. I wā tātou nei hoki, i tō te Māori āhua, ka rangirua tonu ngā whakaaro, ka kutekute noa, i te āhua tonu o ngā whakatau. I pai ai, i tō te Māori anō āhua, piki, heke tau noa atu ki hea rānei, i ū te tira Māori ki tāna.

Ao ake, ko ngā kaikōrero - tēnā me tāna kaupapa, tēnā me tāna. Heoi anō te mate o tēnei āhua ko tōna 10 nei pea ngā kaikōrero e kōrero ana i te wā kotahi, ā, ko tāu he whiriwhiri ko wai rā tāu e haere atu ai ki te whakarongo, ā, mēnā tokorua, tokotoru noa atu rānei āu e hiahia ana ki te whakarongo atu kua mate ki te whakatau ko wai rā o te tokotoru.

He mate atu anō tō tēnei āhua. Ka kākakina ngā kaupapa kōrero e te hunga mai i ngā whare wānanga me ērā momo wāhi, ā, i tō rātou āhua anō e kōrero noa ana ki a rātou anō i te kore noa iho o te nuinga e āhei ki te whai atu, ka mutu kāore hoki ngā kaikōrero e whakahāngai i ā rātou kōrero ki te hunga e whakarongo atu rā kia māmā ai, kia mōhio ai he aha rā tā te kaikōrero e kōrero rā.

Mēnā au i te kimi hē noa nei inā kē noa atu te roa o te rārangi komekome ka taea e au engari me pēnei kē pea te titiro. E ai ki te wahine matua o roto i ngā whakahaere kāore noa iho i roa i mua atu i te taunga o ngā manuhiri kātahi anō ka āta kitea he aha te aha.

Ahako tonu i a mātou i tau atu ai kāore anō kia tino aro i a rātou e aha kē ana rā. Aua atu, i puta ngā mihi, i haere ngā kōrero, i tūtaki atu anō ki ngā mea i tūtaki i ngā hui o mua atu, i tūtaki atu anō ki ētahi mea hou. I aua wā kē rā o te noho noa iho, o te kai tahi, o te inu tahi, ka tino puta ngā kōrero. Koirā kē pea te hua nui i puta.

Ko au i whakahihī, i whakamenemene ki te tira haere. Paku noa iho te kī atu ki konei tātou, e kare mā, ā mea wā ki mea wāhi, e kare mā, me noho tahi tātou, e kare mā. Nā tēnei āhua ka tirohia mai te nui o te tira Māori e noho tahi ana, e whakaahuru ana i te noho a tō tātou Ariki me tōna hoa rangatira.

TE RANGAHAU REO MĀORI ME TE MĀHERE RAUTAKI MĀORI

Tēnei mahi hoki, te inoi i te iwi Māori whānui kia whai wāhi mai ki Te Rangahau Reo Māori o te Motu me te Mahere Rautaki Reo Māori, whakaaetia ana te inoi a Te Taura Whiri, hā, kua pau kē te e hia nei te roa, kāore anō i puta ngā kōrero i hua ake i ngā mahi e rua nei ki te hunga i ahu mai nei ngā āwhina i a rātou.

E te iwi whānui, e mōhio ana kua roa tēnei e whanga ana koutou ki ngā pūrongo matua o ngā mahi e rua

nei. Heoi anō tēnei he whakamōhio atu kua oti katoa te wāhi e tika ana kia oti i Te Taura Whiri. I tēnei wā kei Te Puni Kōkiri ngā pūrongo nei e tirohohia ana anō.

E rite tonu ana te patu waea mai a te tini te mano ki te pātai mai kei whea, kua ahatia, e ahatia ana rānei ngā pūrongo nei, ā, ka pai tonu pea te patu tika atu ki Te Puni Kōkiri, kei reira kē hoki i nāianā.

*TE HUI TUAWHĀ A NGĀ TĀNGATA WHENUA PUTA NOA I TE AO
(mai te whārangi o mua atu)*

Nō te taenga ki te rā o ngā poroporoaki nāku ngā mihi i uhi ki te iwi kāinga. Ahakoa kāore i āta whakaritea he wā e haere ai ngā poroporoaki nō te tūnga ake o te toihau o te tira o Ahitereiria, tōna āhua 200 nei, ki te whakatakoto i āna mihi, ka whai atu au kia wātea ai, ā, kia tutuki ai tērā wāhi.

I te rā anō o te poroporoaki ka haere ko ngā amuamu o te hunga rangatahi Inia me te kī i runga anō i te āhua o ngā whakarite i katia rātou ki waho.

I te wā i whiua ai aua kōrero nei kua noho kē mai ko ō tātou whanaunga o Hawai'i ki te tēpu nā te mea kei a rātou te hui ā te tau 1999. I aroha atu au ki a rātou i noho nei hei papa mō ngā whakarite o te hui ehara kē hoki i a rātou te hē. I pai ai he wahine kaha a Pua Kanahēle, ā, nāna ka āhua tau te mauri o te rangatahi i a ia ka āta whakahuihui i a rātou kia āta kōrerotia anō te take nei.

I whai wāhi atu anō tētahi o ā tātou rangatahi, a Te Huaki Puanaki me tana kōrero Māori ka kī ia me mahi tahi kē ngā kaumātua me te rangatahi kaua kē e tōtara wāhi rua. Mā tētahi e tū te tūranga o tētahi ā tōna wā, ā, kei tētahi hoki ngā mātauranga e hiahia ana e tētahi.

Ahakoa ngā kūrakuraku, ngā mānakanaka ka taea te kōrero ko te mea nui i kite atu, i kite mai, i whakawhitiwhiti whakaaro, ā, tau katoa ngā mahi i runga, ā, i roto i te wairua o te harakoa, o te aroha me te rangimārie.

Ka mihi tonu au ki tō tātou kairangi, ki tō tātou Arikinui rāua ko Whatumoana mō rāua i noho mai hei ngahunga atu mā te tira Māori. He tino tika te kōrero a ō tātou mātua, tīpuna i kī rā, 'Haere i muri i te tira parāoa.' Nā rāua ka rangatira te haere nei.

Kāti, me whakatepe noa ake ki konei ki āku ake mihi ki a tātou o Te Poari Kaitiaki i waimarie nei ko au kia noho mai i te ātārangi o tō tātou Ariki.

Kei te tumuaki, kei Tā Mokonuiārangi, he nui ngā pātai ki a koe me te ora tinana. Pāpōuri ana rātou i te rongonga i te āhua pāngia koe e te mate engari e whakamāui ake ana. Ko te inoi o te ngākau kia tino piki te ora ki a koe.

Hei konei noa ake, kei ngā kaitiaki, tēnā anō rā koutou, otirā tātou, katoa.

TE MIHI KI A STEVEN CHRISP

Kua tata tēnei te whā tau mai i te taenga mai o Steven Chrisp ki waenganui i a mātou o Te Taura Whiri i te Reo Māori nei mahi ai. Ki a mātou nei, otirā ki a huhua noa iho, ko Tīpene kē tōna ingoa kārangananga nā reira atu i nāiane kua kore i Steven engari kua Tīpene.

I haere mai a Tīpene ki a mātou mai i te N.Z.C.E.R e mōhiotia nei ko Te Rūnanga Whakawā Mātauranga o Aotearoa, ā, i reira ia i raro i te maru o tērā tohunga, o Richard Benton e mahi ana.

Ka haere mai nei ki a mātou hei Kaitātari Kaupapa mā mātou. Ahakoa iti noa iho tōna mōhiotanga ki tēnā mahi i a ia ka tae mai nōna ka wehe atu i a mātou inā kē noa atu tōna mōhio ki ēnei momo mahi.

I tae mai a Tīpene me tōna anō reo Māori me te pōhēhē nui ōna ko te mea nui ko te kōrero kia mārāma ki te kaiwhakarongo atu, hei aha noa iho i tino arohia te tika o te takoto. Ka poto nei i a ia ēnei tau nei ki waenganui i a mātou, haere rawa ake nei kua rerekē te whakaaro, ā, me te aha anō, kua pai noa ake tōna reo i a ia ka tae mai.

He tangata ihumanea, ihupiro, ā, me kī noa atu "me oti mai ā mea rā, ā mea wā Tīpene". Eke ana ki te wā, takoto mai ana te mahi me te pai o te mahinga mai. Nāwai au i whakaaro ko te mutunga kē mai nei o te kōioio, o te kōroiroi engari kua whakaaro nei ia ki te haere ki tōna tūranga hou i Te Puna o te Mātauranga kua pupū ake anō tōna punua aroha nei i a mātou katoa ki tā mātou tangata.

Ko tāku i whakamīharo ai, ko te kaha ōna ki te tohe, ahakoa ki a wai, kia tū anō te reo Māori ki tōna tūranga i whakaaro ai mātou e tika ana. Ko tāna ake tamaiti ko te reo Māori te reo tuatahi ka kitea i tērā tana kaha taunaki, tana kaha whakapono he hua, he mana tō te reo Māori.

Kāti, Tīpene ānei noa ake tētahi paku mihi atu ki a koe mō āu mahi i mahi ai hei painga mō te reo. Haere atu rā i runga i te aroha me te mihi nui a ō hoa ka mahue i a koe ki muri nei. Hei ōna wā o te mokemoke, o te hia tohe ānei mātou e noho atu nei, ā, me tō mātou mōhio anō inā hiahia mātou kia āwhina mai, kia tautoko mai a Tīpene, kāore koe i tawhiti atu. Hei kōnā mai i roto i ngā mihi Tīpene.

TE KURA WHAKAPAKARI REO MĀORI O TE RAUMATI 12 - 17 KOHI-TĀTEA 1997

Mō te tūpono arā ētahi o koutou kua anga kē ngā whakaaro ki te kura whakapakari reo o te raumati, i tēnei wā kei te tū tonu, engari e noho tārewa ana ētahi o ngā āhuetanga pūtea. Inā hoki e popore ana mātou kia riro mai anō he pūtea tautoko i te Tāhuhu o te Mātauranga hei āwhina i ngā kura e whakaarohia ana mō te tau 1997. Kia tatū rawa ērā whiriwhiringa, hei reira whakaatuhia ai te roanga atu o ngā kōrero mō tā tātou kura tuatahi o te tau hou.

Heoi anō, ko ngā kōrero kua tatū kē, pēnei nā: Hei te 12 ki te 17 o ngā rā o Kohi-tātea 1997 tū ai tēnei o ā tātou kura, ki te marae o Waimārama, ki roto o Ngāti Kahungunu. Ko te inoi a te Taura Whiri, kia tae katoa mai ngā tono whakauru ki te kura i te wiki tuatahi o Hakihea 1996, kia pai ai ngā whakariterite a tēnei pito, tae atu ki te iwi kāinga kua pōhiri anō nei i a tātou kia haere atu anō hei manuhiri mā rātou.

Tēnā ia kia kōrerohia tētahi āhuetanga hou i noho mai ki te kura i tū ki Kirikiriroa inā tata nei. I roto i ā mātou whiriwhiri tahi ki te Tāhuhu e whakaahia ai tā mātou tono pūtea hei whakahaere i ngā kura mō te tau 1997, i whakaarahia ake e te Tāhuhu tō rātou hiahia kia āhua whai tikanga ake tā mātou aromatawai i ngā whakaakoranga o ēnei kura, kei tūpono kāore kē e tino whaihua ana ki ngā ākonga. Kāore te Taura Whiri i manawarū i tēnei kōrero, engari i whakaritea kia tū tētahi punua whakamātautau i te ahiahi whakamutunga o te kura. I pēnei ai i runga i te whakaaro kāore pea he hē o te whakamātau i tēnei tūāhua hou ka tahi, ā, ākene ko ngā ākonga tonu ka hiahia mōhio mēnā e whaihua ana ngā mahi ka rua.

E tama, tēnā pōhēhē tēnā! I te wā i puta ai ngā kōrero mō te whakamātautau, ka tū ko ngā ihu o ētahi, ka tū ko ngā pihi o ētahi atu, ā, tata tonu ētahi ka pōkai anō i ō rātou tueke, ka takahi i te huarahi.

Heoi anō, i te mutunga iho i tū tonu te whakamātautau, engari me te kī taurangi a te Taura Whiri ka kōkirihi te take nei ki te Tāhuhu me te inoi kia kaua e noho mai he whakamātautau pēnei ki ngā hui ā tērā tau. Kātahi anō ka tukuna atu te pūrongo nei ki te Tāhuhu, ā, ko wai ka mōhio āhea mātou rongo kōrero ai i a rātou. Kia kaua e kīia he toitoi

okewa te mahi a te Taura Whiri, engari ko te tūmanako ka aro mai te Tāhuhu ki tēnei inoi a te katoa o ngā tāngata i whai wāhi mai ki te kura i tū ki Kirikiriroa, ākonga mai, kaiwhakaako mai, taiohi mai, pākeke mai.

Engari ahakoa anō tēnei āhuetanga whakatutū puehu i noho mai ki te kura i Kirikiriroa, ko te wawata nui o te Taura Whiri, kia kaua e kaha rawa te ngākau kawa o te hunga haere mai ki ēnei kura i ēnei momo here e taka mai ana i tā mātou pati moni i wāhi kē hei whakahaere i ēnei momo kaupapa. Ehara koinei te hiahia o te Taura Whiri, engari me kī kua tūpikihia ngā ringa, kua kore i taea te aha, atu i te whakapono he kaupapa whaihua tēnei, ā, me whai ko te huarahi e wātea ana e tū tonu ai ēnei kura. Arā anō hoki pea te mahi ka taea e te Taura Whiri, ko te inoi ka taka te wā e riro tika mai ai ngā pūtea e tika ana hei whakahaere i ēnei kaupapa reo Māori. A heoi anō, ko tērā take tērā!

Mēnā e hiahia ana koe ki te roanga atu o ngā kōrero mō te kura tuatahi e tū nei ki Waimārama, e hiahia ana rānei ki te whakauru mai, tēnā whakapā mai ki tō mātou tari i tēnei marama tonu nei, ā tērā atu marama rānei, kia āta mōhio ai mātou ki tō tātou nui, ā, kia pēhea anō hoki te nui o ngā pukapuka, o ngā wāhi ako, o ngā aha noa iho e pai ai tā tātou noho tahi

HE KAUPAPA REO MŌ AOTEAROA WHĀNUI

Nō te tau 1992 ka tuhia e Dr. Jeffrey Waite (nā mātou i tapa ko Te Mauritu i a ia i noho hei kaimahi mā Te Taura Whiri i te reo Māori) ōna whakaaro ki te wāhi ki ngā reo e kōrerotia ana i Aotearoa nei ki tana puka i kiia nei e ia ko *Aoteareo*. He nui te hunga i pōhēhē i hē ko te tuhia o te ingoa Aotearoa engari arā kē te take he kuwata nō Te Mauritu kia mōhio mai e pā ana ki ngā reo nā reira i pēratia ai e ia tana kimi ingoa mai.

Heoi anō ki ngā kitenga mai ko ngā rangahautanga mai a Te Mauritu kāore i hopukina atu, kāore i whāia e te Kāwanatanga nā reira ko tērā whakapetonga kaha, whakapetonga pūtea i takoto noa iho i konā puehutia mai ai.

Nō nakua tonu mai nei ka tīkina atu anō taua puka rā e tētahi rōpū ko Languages Policy 2000 te ingoa, ka whakatau rātou me whakaterere anō te kaupapa nei nā reira nō te Tāite te 10 o Whiringa-ā-nuku, i te tau 1996 ka tū tōna whakaterenga i te Whare Pāremata i raro anō i te maru o Pauline Gardiner, o te rōpū United.

HE KAUPAPA REO MŌ AOTEAROA WHĀNUI (mai i te whārangi o mua ake nei)

He aha i oti tēnei mea te kaupapa reo?

He kaupapa e arohia atu ai ngā reo katoa e kōrerotia ana i tēnei whenua kia kore ai tētahi reo kotahi e tāmia e te reo Pākehā, e te ture.

I te āhua mānatanatu a Ngāi Kiritea kei kore Te Taura Whiri e tautoko i te whakaaro kaupapa reo. I te mea kei te mōhio tātou ki tēnei mea te tāminga reo he aha hoki i whai ai kia tāmia ko ō ētahi atu? Mā tēnā whakaaro ka aha? Arā kē ko tā tō tātou kaumātua i kī rā 'utua te kino ki te pai'.

I te whiunga mai o te pātai ki a au ko tāku atu kia maumahara rā he motuhake anō te wāhi ki te reo Māori. Koinei anake te reo o ngā reo katoa kei tēnei whenua i tēnei wā, taketake ake nō kōnei nā reira ki te kore e manaakitia i kōnei, ki hea kē ia manaakitia mai ai?

Hāunga ia te katoa o ngā reo e kōrerotia ana i kōnei, inā mate ki kōnei ka ora tonu mai i tōna anō ukaipō engari ia te reo Māori ki te mate i kōnei ko te moa te rite.

Kāti, kua whakaaetia mai, āe he motuhake anō te reo Māori kia maimoatia, kia penapenahia, i tēnei whenua haere ake nei, haere ake nei. E mōhio ana tātou ko te kōrero i pahawa!

Nā ki ngā whāinga nui o te kaupapa nei mō te katoa o tātou e noho nei i tēnei whenua ko ēnei e whai ake nei.

- i) kia taea e te hunga pirangi te reo Māori me te reo Pākehā te ako
- ii) kia āta whakaritea anō ōna ratonga e taea ai e te hunga kāore e mōhio ki te kōrero Pākehā, taua reo te ako
- iii) kia taea e te katoa tētahi atu reo, atu i te reo Pākehā, te ako
- iv) kia whakaritea ētahi āhuatanga e taea ai te katoa o ngā reo e kōrerotia ana i tēnei whenua te pupuri kia ita

Nā kua kitea i roto i ngā rangahautanga tino tokomaha tātou kāore i te mōhio ki te pānui, ki te tuhi. Inā whērā me pēhea hoki e whai wāhi atu ai ki ngā rātonga katoa e āhei atu ana tātou?

Ahakoia pēhea, ko te reo Pākehā anō te reo e kaha ana te kōrerotia puta i te ao. E taea ai te whai mahi me mōhio anō ki te kōrero, ki te pānui, ki te tuhi, ā, ki te whakarongo anō hoki ki te reo Pākehā. Inā kore, he mate kei te haere.

Kua kitea kētia ko te tangata mōhio ki te reo kotahi noa iho e whāiti ana te titiro ki te ao. Mā te mōhio ki tētahi atu reo ka tīmata te māranga haere ki ngā tikanga a te tangata, ki ōna whakapono, nā te aha i pēnei ai, nā te aha i pērā ai.

Waihoki me tātou nei, mena i pai noa ake te mōhio mai o Ngāi Kiritea ki a tātou me tō tātou reo wai ka hua, wai ka tohu kua pēhea kē noa ake te pai o tā tātou noho tahi?

Nāku hoki te kōrero i whiu i te hui Tangata Whenua Puta I Te Ao i tū ki tūrangawaewae i te tau 1990, ki te pīrangi mōhio mai koe ki a au, me mōhio anō koe ki tōku reo.

Ahakoia pēhea e kore rawa atu au e taea te whakangāueue mai i tērā whakapono ōku.

Kāti, anei te kaupapa reo nei hei tautoko, hei whāinga mā tātou. Ko au hoki kei te tino whakapono he painga kei roto mō tātou katoa e kōrero nei i tētahi reo i tua i te reo Pākehā.

Ko ngā kīwai o te kete nei hei puringa mā tātou ko tō tātou reo ki tētahi o ngā kīwai, ko ētahi katoa atu o ngā reo rā ki tēra o ngā kīwai. Mā tētahi o ngā rārangi o tētahi o ngā waiata a Paraire Tomoana ēnei whakaaro ruarua noa iho ōku e whakatepe.

Ka mutu pea, auē te pai!

TE HUI WHAKANUI I TE RUA TEKAU TAU O TE PŪTAHI RANGAHAU A TE IWI SĀMI, ARĀ, HĀMI.

Nō tēnei tau, arā nō te tau 1996, ka eke ngā tau o te Pūtahi Rangahau a te iwi Hāmi ki te rua tekau. Nā tērā āhua ka toko ake te whakaaro i te iwi nei kia whakanuitia tā rātou taonga ki tētahi hui whakakao i te hunga e tāmia nei ō rātou reo e iwi kē i ō rātou ake kāinga, ā, kia kōrerotia, kia matapakitia anō ētahi āhuatanga ki aua reo.

Ka tau mai te karanga ki a au kia haere, ā, ko te kaupapa i whakaritea mai māku hei kōrero ko te wāhi ki ngā kaumātua i roto i ngā mahi whakaora reo nei.

Nā, ko te iwi nōna te reo rāhiri ko te iwi Hāmi ki te Whenua i Nōwei, ā, ko te wāhi i tū ai te hui nei ko Kautokeino, te wāhi e nohoia nuitia ana e te iwi nei.

Heoi anō, ko te kāinga nei ko Kautokeino kei tua rā anō o Tāwauwau, ā, me rere mai i te tāone nui o Oslo ki Alta, tōna rua haora paku neke atu rānei, ā, atu i reira mā runga pahi ki Kautokeino, ā, ko tōna toru hāora e tāruturutua haerehia ana ka tae atu ai.

Ko te iwi Hāmi nei he iwi manene, he iwi mohoa o i ōna wā, ā, ā ai rātou i ā rātou kararehe mai i tētahi whenua ki tētahi whenua, otirā i te wā tērā e rohe kore ana. Nā ngā āhuatanga tōrangapū o roto i te wā kua takoto ōna rohe i waenganui i tēnā whenua me tēnā, ā, ko te otinga atu ko te korenga i āhei ki te takawhaki noa.

Kua mate i nāiane i ki te āta noho, ki te āta tau ki te whenua kotahi pēnei i ēnei e noho nei i te whenua o Nōwei. Ko ētahi kei te whenua o Huitene, ko ētahi kei Hinerangi, ā, ko ētahi kei Rūhia.

Pēnei hoki i a tātou nei kua roa tō rātou reo e tāmia ana e reo kē, e te ture Kāwanatanga anō hoki. I tēnei wā hui katoa ai rātou ko tōna 60,000, ā, e kiia mai ana ko tona 10 mano, paku neke atu rānei e tino matatau ana ki tō rātou reo. Kua tū ōna kura, kua takoto ōna kaupapa e ora ake anō ai te reo, engari he rite anō ki a tātou nei -kei konā anō ōna kaiwhakatakē, ōna kaiwhakatōnga, ōna kaiwhakapara. Pēnei anō i a tātou nei, koinei te hunga e whakauaua ana i te neke whakamua.

Tokorua māua o te wā kāinga nei i āta pōhiritia kia whai wāhi atu ki te hui, arā, ko māua ko Arohia Durie o Te Whare Wānanga o Rangitāne. Ko māua tahi i inoia mai kia whakaarotia ake te wāhi ki ngā kaumātua i roto i ngā mahi whakaora reo, whakaora tīkanga tae atu hoki ki ngā mahi mātauranga whānui.

I whakaritea ai kōinei hei kaupapa kōrero mā māua, he kite mai, he rongo hoki nō rātou he mea nui ki a tātou te pakeke, ko rātou ia kāore i te aro nui ki ō rātou pakeke, engari e whakaaro ana rātou kua eke ki te wā e āta tirohia anō ai e rātou ō rātou kaumātua me te wāhi ki a rātou i roto i ngā mahi whakaora reo.

Ka puta i a au ōku whakaaro ka puta hoki i a Arohia ōna, ā kaha ana te patapataihia mai o māua ki tā māua i kī ai.

Nō te rā whakamutunga ka whakanohoia mai tētahi rōpū kaumātua kia āta rangona ai he aha ō rātou whakaaro ki te kaupapa. Katoa i kī ko te reo me mau ahakoa pēhea, inā reo kore kua tū whakamā noa te tangata. Reoreoā ana ētahi o ngā kaumātua i te kaha kore o te rangatahi e aro mai engari he autai tonu te nui o te rangatahi i tae mai ki e whakarongo engari i kite atu au ko te nuinga i mau ki te taonga whakamāori, he kore nō rātou i tino mārāma ki te reo Hāmi, ā, kōira hoki te reo matua o te hui. Ko ngā reo o te hui ko te reo Pākehā, ko te reo Hāmi me te reo Nōwei, ā, i noho mai ōna tohunga whakamāori ki konā whakamāori mai ai, ā, me whakamīharo ka tika.

Kāti koinei te hui i haere nei māua ko Arohia Durie, ā, i tū taua hui i ngā rā o te 27 - 31 Here-turi-kōka kātahi tonu nei ka pahure ake.

I tino rauhitia māua, ā, hoki rawa mai kua tokohia kē nei ngā hoa hou kua mōhio māua. Ka hoki mai nei māua engari me te hoki anō o te whakaaro ki a rātou e whawhai mai rā ki tō rātou reo pēnei i a ngāi tātou e whawhai atu nei. E oke ururoatia ana e rātou te kaupapa, ā, waihoki ko tātou kia pērā ana e hika mā e!

Ka mihi tonu te ngākau ki a rātou, ka mihi tonu nā te mea i runga i tā rātou manaaki mai e kore rawa atu tō rātou marae e puehu noa.

Kei ngā rangatira, ki konā mai rā koutou i roto i ngā mihi mutunga kore.

TE HUI TAUMATA REO MĀORI:

KO NGĀ WHAKATAU A TE HUI

I tū te Hui Taumata Reo Māori ki te Whanga-nui-a-Tara i te 11-13 o Hakihea i tērā tau. Ko āna kaupapa, he whakakapi i te Tau o te Reo Māori, he whakatakoto huarahi e pakari ake ai te reo ā ngā tau e tū mai nei.

I haere mai ngā māngai o ngā rōpū Māori o te motu ki te hui nei, ka whiriwhiri i ngā take me ngā āhuatanga e whakararu ana i te reo i tēnei wā, me te wānanga me pēhea e pakari ake ai te reo i roto i ngā tau e heke mai nei. Ka toru rā te hui e whiriwhiri ana i ēnei take, kātahi ka whakatakoto i ētahi whakatau i te ahiahi o te rā whakamutunga.

Kotahi anō te kupu whakamārama a Te Taura Whiri mō ēnei whakataunga. Ehara i a mātau ēnei whakatau; nā te hunga kē i whaiwahi atu ki te Hui Taumata.

Te Wāhi ki ngā Mahi Pāho

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata;

1. Ko te kaupapa a ngā pou irirangi Māori ko te reo Māori. Nō reira me hoki mai ngā pou irirangi Māori kua tū nei ki taua kaupapa.
2. Me whakapiki ngā pūtea (kia \$400,000 piki ake) ki ngā pou irirangi Māori kua eke ki te 50% reo Māori, kia tōtika ai te utu i te hunga matatau, hanga reka ki te whakatakoto kōrero. Me mutu te whāngai moni ki ngā pou irirangi kei te pāpāho reo Pākehā.
3. Ko ngā taumata hei whai (mō te nui o te reo Māori i ngā pou irirangi)

1996	50%	1997	60%
1998	70%	1999	80%
2000	100%		

4. Me whakatū he Reo Irirangi Matapū mō te motu whānui. Me reo Māori anake te reo kawē kōrero o tēnei Reo Irirangi. Me ōrite te pūtea pāho ki ā Te Reo Irirangi Pākehā (arā National Radio)

5. Me whakatū tētahi hongere whakaata irirangi Māori. Me tiki atu te pūtea whakatū i ngā oranga i whaihua ai ngā hongere whakaata Pākehā (TV1 me te TV2) Ko ngā taumata hei whai (mō te nui o te pāhotanga)

1997 2 hāora i te pō
1999 4 hāora i te pō
2000 10 hāora i te rā, i te pō (apiti hoki ki te wā mataora whakarīroa)

6. Me whakatū ētahi whare waihangā hōtaka mō te reo irirangi me te hongere whakaata irirangi.

7. Kia kōkirihiā e te Kāwanatanga tāna i oati ai ki te Kōti Matua i te tau 1991, arā, ko te whakatū i tētahi hongere Māori motuhake me te whakanui ake i te whaiwā o te reo Māori ki ngā hongere Pākehā, ā, kia mahi ngātahi ki te iwi Māori mō ēnei take.

8. Kia tārewahia e te Karauna te hoko o Te Reo Irirangi o Aotearoa (Radio New Zealand) kia āta kōrerohia rā anō tēnei take e Te Karauna me te iwi Māori.

Te Wāhi ki ngā Mahi Matauranga

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata

1. Me whakatū tētahi Wānanga Reo Māori. Me āhei mai te katoa ki tēnei wānanga (Ko te whakaaro i puta, kia kotahi te mana whakahaere, engari kia nui tonu ngā pekanga kei tēnā iwi, kei tēnā takiwā).

2. Me whakatū e ngā iwi ō rātau ake wānanga, kia ora ai te reo me ngā tikanga o ngā iwi nei. Me whai pūtake tōtika hoki ēnei wānanga Māori.

3. Ina ka haere ngā mahi whakatairanga, me whakaaro anō ki te wāhi whakaako reo kia ōrite te nui me te pai ki te hiahia o te hunga whaiwāhi atu.

4. Me whakarite mai tētahi pūtea hei whakapakari i te reo o te hunga wahine.

5. Hei whakangāwari i te whaiwāhi atu o ngā

whānau Māori ki te mātauranga nei, me kawē atu ngā whakaakoranga ki a rātau (arā, ki ō rātau kāinga, ki ētahi wānanga iti rānei e tū tata ana ki ō rātau kāinga)

Te Wāhi ki ngā Mahi Whakatairanga

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata;

1. Me whakatairanga te whaihua (mana) o te reo Māori ki te iwi Māori.

2. Me whakatakoto tētahi mahere whakatairanga e hāngai ana ki te āhua o te noho a te tangata Māori. Me whānui te titiro a tēnei mahere. Me whakamahi ngā tāngata rongonui hei tauira.

Te Wāhi ki ngā iwi

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata;

1. Mā ia iwi, mā ia rōpū e whiriwhiri te wāhi ki a rātau i runga i ngā whakatau a te Hui Taumata. He wāhi nui kei ēnei whakahaere.

2. Atu i tēnei wā, kia ōrite te pai, kia pai kē atu rānei te reo o te tamaiti i tō tōna matua i roto i ngā whakatipuranga e rima e heke mai nei.

3. Me mātua whakarite e ngā iwi, ahakoa pēwhea te ahua o te reo i waenga i a rātau, tētahi mahere rautaki hei whakapakari i te iwi, ko te reo tonu tētahi wāhanga nui.

4. I roto i ngā tau 15 e tū mai nei, me kaha tātau kia noho ko te reo Māori te reo o ō tātau marae, ka rāhuitia atu ki waho tonu i te waharoa te reo Pākehā.

5. Me kaha tonu te Taura Whiri i te reo Māori ki te whakawhānui i ngā kupu o te reo Māori, kia ekea rā anōtia te taumata e taea ai e tō tātau reo ngā mea katoa o tēnei ao te whakamārama, te kōrero.

6. Me whakatū tētahi rōpū kōkiri motuhake nei hei kōkiri i ngā take reo Māori.

7. Kia kaha ngā hāhi Māori me ngā pekanga Māori o ngā hāhi whānui ki te whakahaere i ngā mahi katoa ki te reo Māori.

Te whakakotahi i a tātau

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata;

1. Me whakatū tētahi rūnanga reo Māori hei whakakotahi i te aronga o ngā whakahaere reo Māori

2. Me whakatū tētahi rūnanga kaumātua hei tiaki i te reo Māori me ōna tikanga

Te wāhi ki te kāwanatanga me te ture

I whakaae ngā tāngata i whaiwāhi atu ki te Hui Taumata;

1. Kia tirohia Te Ture mō Te Reo Māori (1987) kia riro mā ngā Māori anō ngā āhuatanga katoa o te reo Māori e whakahaere, kia tino rite te reo Māori ki tō te reo Pākehā te whaimana i ngā wāhi katoa o Aotearoa.

2. Me hanga tētahi kaupapa reo Māori mō roto i ngā tari kāwanatanga hei tautoko i ngā tāngata kōrero Māori e mahi ana i ērā tari.

3. Kia whakatūria tētahi Manatū mō te reo Māori kia kawea tōtika ngā kaupapa reo Māori ki te Kāwanatanga, kei ngaro i waenganui i ngā tini mahi a Te Puni Kōkiri.

4. Kia āta oati te Kāwanatanga, me te whakatinana anō i te oati, ka mahi tahi me te iwi Māori ki te whakaora, ki te whakatairanga i te reo Māori.

5. Kia tukua Te Taura Whiri i te Reo Māori ki te whakaoti i te tauira mahere rautaki i runga anō i tā rātau i whakaaro ai, arā, kia kaua rātau e whakararua e ētahi atu Tari Kāwanatanga pēnā i ēnā i whakahuatia i te wāhanga 20 o te pūrongo a te Uepū Minita. Me mutu anō hoki te whakatau kau a te Kāwanatanga mō ngā take reo Māori.

6. Kia whakamanahia te whakatau nama 1 a te Rōpū Whakamana i te Tiriti o Waitangi i te Kereeme mō te Reo Māori (1987); arā, kia whakamanahia tētahi ture e taea ai te kōrero Māori i ngā Kōti o te motu, i ngā Tari Kāwanatanga, i ngā Whakahaere ā-rohe, me ētahi atu whakahaere Kāwanatanga, mehemea e hiahia ana te tangata ki te kōrero Māori.

7. Me whakarerekē ngā ture kia noho ko te mōhio ki te reo Māori me te reo Pākehā hei āheitanga matua mo ētahi tūranga ka tohua e te Timuaki o te Komihana o ngā Tari Kāwanatanga.

Tatauranga
AOTEAROA

He Hui - Tā te Māori whakamahi i te tatauranga

Ko te reo pōwhiri tēnei a Tatauranga Aotearoa kia rūpeke mai ngā whakahaere Māori e whakamahi tatauranga ana ki tētahi hui ka tū ki Te Whare Wānanga o Waikato ā te 20 me te 21 o Whiringa-ā-rangi 1996.

Ko Tatauranga Aotearoa kei te whakahaere i tēnei hui me te āwhina mai a; Te Wāhanga Whakapakari Māori o te Whare Wānanga o Waikato, Te Puni Kōkiri, Te Minitatanga mō ngā Wāhine me te Rōpū Take Tatauranga Māori.

Ko te kaupapa o tēnei hui, he;

- ◆ whakamārama i te hononga o te tatauranga me te pakari haere o te Māori
- ◆ whakaatu i te whānuitanga o ngā tatauranga whaimana ka taea te toro atu
- ◆ whakaatu i ētahi tauira Māori o te kohikohi me te whakamahi i te tatauranga
- ◆ whiriwhiri i ngā take e pā ana ki te kohikohi me te tātari tatauranga, me te whaiwāhi atu ki ngā hua o te tatauranga

Ka āhua \$200 te utu mō te rēhita me te noho atu ki tēnei hui. Tērā pea tētahi paku āwhina ka taea mō te haere ki te hui me te hoki atu. Hei te marama o Whiringa-ā-nuku ka tohaina ngā pukatonono.

He take motuhake āu hei whiriwhiri i te hui?

Mehemea he take āu, me whakapā atu ki Te Wāhanga Māori o Tatauranga Aotearoa

Mehemea e hiahia ana koe ki ētahi atu kōrero mō te hui nei, ki te whakaatu rānei i tō hiahia haere mai ki te hui, me whakapā atu ki:

Te Hui - Tā te Māori whakamahi i te tatauranga,

Te Wāhanga Māori

Tatauranga Aotearoa

Pouaka Poutāpeta 2922

Te Whanga-nui-a-Tara

Waea: 04 495-4755

Waea whakaahua: 04 495-4740

Mēra rerehiko: cnmako@stats.govt.nz

**Te Puka Whakauru ki Te Kura Whakapakari Reo Māori a te Taura Whiri i te Reo Māori ka tū ki
WAIMĀRAMA MARAE atu i te 12 ki te 17 o Kohi-tātea 1997**

Tēnā koa whakakīa mai tēnei puka whakauru, ka tuku mai ki te tari o Te Taura Whiri i te Reo Māori i mua i te 09 o Hakihea 1996. Ko te kaupapa mātāmua o ēnei hui, he āwhina i ngā kaiwhakaako, nā reira karekau ana he utu whakauru mō tēnei hunga. Mēnā ehara koe i te kaiwhakaako kura tuatahi, tuarua rānei, e wātea tonu ana tēnei hui ki a koe, engari kotahi rau tāra (\$100) te utu whakauru mai. Me tuku mai tēnei i te taha o tō tonu. Kei te whārangi o mua atu te roanga atu o ngā kōrero mō tēnei kura.

1. TŌKU INGOA:

2. TŌKU KĀINGA NOHO:

3. TAKU TAU WAEA I TE KĀINGA:

4. TAKU MAHI:

5. TŌKU WĀHI MAHI:

6. TAKU TAU WAEA I TE MAHI:

7. HE KUPU WHAKAMĀRAMA ATU ANŌ - Mēnā he kōrero atu anō e tika ana kia mōhio te Taura Whiri e pā ana ki tēnei tonu, tēnā koa tuhia i kōnei:

*Te Taura Whiri i te Reo Māori waea (04)4710244, waea whakaahua (04) 4712768, karere
rorohiko tetaura@ibm.net Pouaka Poutāpeta 411, Te Whanga-nui-a-Tara).*

PUKATONO MŌ NGĀ RAUEMI A TE TAURA WHIRI

Tēnā koa tonoa mai kia:

___ x Ngā Whatiwhatinga 1 (1991, 36 whārangi)	@	10.00	___.
___ x Ngā Hākinakina 1 (1990, 33 whārangi)	@	5.00	___.
___ x Ngā Hākinakina 2 (1991, 27 whārangi)	@	5.00	___.
___ x Māori for the Office (1990, 32 whārangi)	@	6.00	___.
___ x Mānuka takoto, kawea ake! (whakaahua, 1992)	@	5.00	___.
___ x Tōku reo, tōku ohoohe (whakaahua)	@	5.00	___.
___ x Me ū, Māori mā! (whakaahua)	@	5.00	___.
___ x Apirana Ngata (whakaahua)	@	5.00	___.
___ x He Muka (pānui whakamōhio)		kāore he utu	___.

TE KATOA (Kei roto te tāke hokohoko i ēnei utu katoa)

\$___.

Ingoa:

Kāinga noho: _____

Waea: () _____

TE TAURA WHIRI I TE REO MĀORI
POUAKA POUTĀPETA 411 TE WHANGA-NUI-A-TARA
WAEA: (04) 4710-244 WAEA-WHAKAAHUA: (04) 4712-768
IPURANGI: TETAURA@NETLINK.CO.NZ